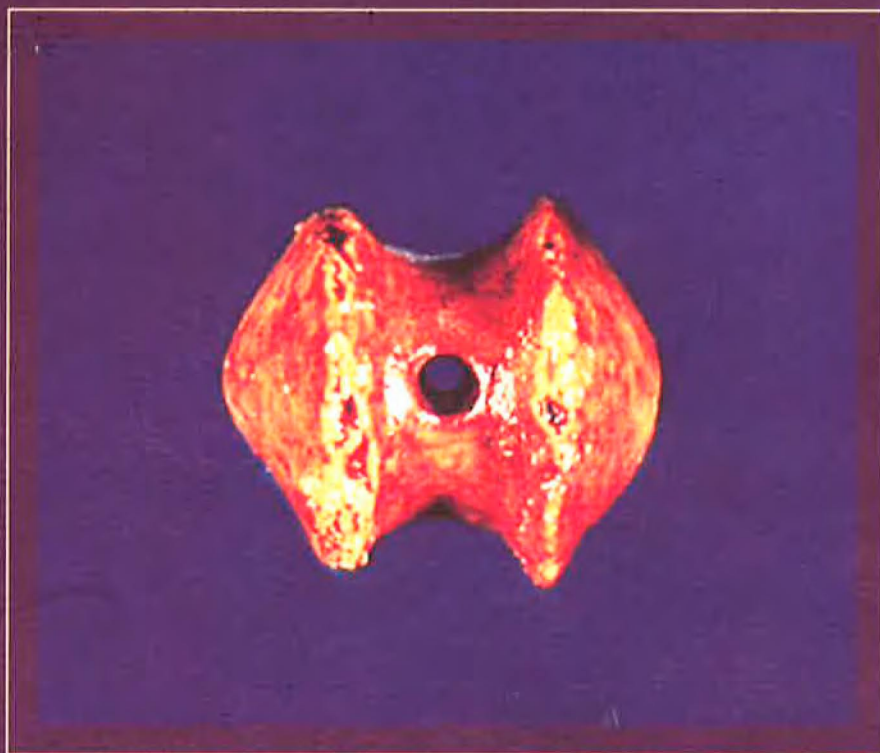

in Situ

Västsvensk Arkeologisk Tidskrift

2002

in Situ

Västsvensk Arkeologisk Tidskrift

2002

in Situ

Västsvensk Arkeologisk Tidskrift

© Göteborgs universitet 2002

ISSN 1403-4964

Skriften är producerad vid

Institutionen för arkeologi

Göteborgs universitet

Box 200

405 30 Göteborg

Ansvarig utgivare

Kristian Kristiansen

Redaktion

Kristian Kristiansen

Per Persson

Grafisk formgivning

Lena Troedson,

Riksantikvarieämbetet UV Väst

Layout

Eva Englund,

Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet

Montering

Per Persson,

Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet

Framsida

Bärnstenspärla från Hjelmars Rörs gånggriften i Falköping.

Foto: Tony Axelsson.

Engelsk språkgranskning

Karl-Göran Sjögren

Tryck

Livréna Grafiska AB, Kungälv

Foto: Jari Nordbladh

Birgitta Carlbom (1938-2003)

Innehåll

Kan (for-)historisk arealanvendelse rekonstrueres kvantitativt? <i>Bent Odgaard & Peter Rasmussen</i>	5
Dyster står dösen <i>Cornelius Holtorf</i>	11
”Monumentet”, en plats för kollektivets ceremonier? <i>Betty-Ann Munkenberg</i>	27
Öggestorps åkrar <i>Leif Häggström</i>	37
Gravstolpar och långtida meningssammanhang <i>Tore Artelius & Mats Lindqvist</i>	49
Järnålderns mångfunktionella långhus, myt eller verklighet <i>Lennart Carlie</i>	61
Varför fanns det inga thegnar i Nossebro? <i>Carl Löfving</i>	73
Neolitiska ravperler i Västergötland <i>Klaus Ebbesen</i>	85

Varför fanns det inga thegnar i Nossebro? Till frågan om Västergötlands kristnande

Carl Löfving, Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet

Abstract

”Why where there no ”thegns” in Nossebro? About the Christianization of the province Västergötland.”:

This paper deals with the peculiar distribution of the runic inscriptions with the formula “harða godan” thegn and dræng in the Swedish province of Västergötland. They are located along four of the main roads towards the central parts of the province, particularly where the roads cross the rivers of Nossan and Ätran. However the old road between the medieval cities of Lödöse and Scara lacks such inscriptions. This road continues to the eastern part of present day Sweden, according to Adam of Bremen. My explanation is that those thegns and drængs were members of the thingalid of King Cnut the great of England (r. 1017-1035). They controlled the roads and engaged English missionaries for these parts of the province. German missionaries who, in the end of the century, finally organized the church in the province controlled the remaining road. An alleged heathen king of the Svear at Uppsala has not had any influence on these matters. This is an example of the heterarchical society of this time, which I have discussed in previous works.

Inledning

Det torde vara få som grubblat över rubrikens fråga, men jag hoppas kunna visa att den i själva verket belyser den process som ledde till Sveriges kristnande och enande samt även belyser karaktären av det vikingatida kungadömet i Sverige. I denna tidskrift nr 2 diskuterade jag i en artikel *Hur långt sträckte sig danska kungars makt omkring år 1000* (Löfving 2000) frågor om samhällsformer och eventuell styrning av större områden. En slutsats var att samhället kunde beskrivas som heterarkiskt, vilket innebär att det i Skandinavien varken för riket eller för landskap fanns bestående övergripande maktstrukturer och att det förekom ständigt växlande maktrelationer mellan kungar och andra hövdingar. En annan slutsats var att danska intressen vid slutet av 900-talet, bland annat med hjälp av tromän i form av thegnar på tegnebyar i Östergötland via Mälaren, kontrollerade leden från Hedeby genom Sverige till Sigtuna och vidare över till Pargas vid Åbo, och att danska intressen fortfarande dominerade under början av 1000-talet (1).

Ytterligare en slutsats var att runstenar med titlarna ”thegn” och ”dræng”, med tillägg av epitetet ”harða godan”, visar att de män som stenen rests över, var tromän till den dansk/engelske kungen Knut den store (reg. 1017-1035) och var medlemmar i hans närmaste styrka det så kallade ”thingalidet”. Dessa stenar benämns fortsättningsvis HGT-stenar. Sådana stenar finns inom avgränsade områden på Jylland, i Västergötland och i Skåne. Ytterligare en dræng med detta epitet finns omnämnd i Småland och två i Östergötland, där även en dræng ”var med Knut” (Ög 111). Anknypningen mellan de jylländska och de skånska HGT-stenarna och Knuts dansk/engelska valde är naturlig. Eftersom de västgötska stenarna har exakt samma formler har jag svårt att se annat än att de återspeglar samma avhängighetsförhållanden. Thegnar (latin minister) med nordiska namn förekommer också som vittnen på engelska dokument utfärdade av Knut (DRB nr 372-450). En thegn med epitetet ”harða godan” stod i Knuts tjänst och bör ha haft en styrka med eget manskap.

Dessa thegnar stod i avhängighetsförhållande till kungen. Drängar var yngre män som också stod i kungens tjänst. Stenar med dessa olika titlar finns ofta i närheten av varandra och det förefaller sannolikt att dessa män var släkt eller hade någon annan nära relation (2).

Titlarna förekommer också utan epitetet ”harða godan”, liksom med detta epitet tillsammans med bl.a. ”bonde” eller ”hustru” men enligt min uppfattning är det då frågan om mera allmänna hederstitlar, se sammanställning i Löfving (2001:102).

Alla HGT- stenarna i Västergötland finns minst en dagsresa från närmaste hamn, belägen vid kusten eller i Göta älv. De är alla lokaliserade i västra delen av landskapet - mellan Nossan respektive Ätrons översta lopp och Skara, vid flodövergångar och längs vägsträckningar. Det anmärkningsvärda är att det finns HGT- stenar vid de viktigaste korsningarna av de västliga vattendragen på fyra av lederna. Dels vid tre korsningar av Nossan: Grästorp, Eggvena - Fölene samt Hov och dels vid leden över Ätran vid Trädet.

Leden Lödöse - Skara saknar däremot sådana stenar och det finns alltså ingen thegnsten vid Nossebro.

Samhällsorganisationen

Samhällsorganisationen i södra Skandinavien omkring år 1000 kan i socialantropologiska termer betraktas som exempel på hövdingadömen s.k. - chiefdoms. Några organisationer som varaktigt täckte de områden som senare blev de medeltida rikena fanns inte. De institutioner som fanns var kungen/hövdingen och hans följe. Tillsättningen av nya ledare berodde på hur man lyckades skaffa uppslutning och inte på efterföljden av ett regelverk eller tvång. Någon oberoende maktapparat som kunde säkerställa en regelmässig succession fanns inte. Hövdingarna strävade efter att kontrollera maktmedlen: *Ekonomi, våld* och *ideologi* (Earle 1997: 203-211). Befolkningstätheten inom det danska området var minst tio gånger högre än i övriga Skandinavien och den storskaliga *ekonomin* tycks ha kontrollerats av danska intressen, vilka behärskade landvägen Hedeby - Sigtuna. Även när det gäller *våld*, i form av militära resurser, dominerade danska intressen vilket bl.a.

manifesteras genom erövringen av England. Hövdingarnas kontroll och ledning av kultutövningen var en viktig funktion i samhället. Omkring år 1000 befann sig den religiösa *ideologin* i en övergångsfas. När kristnandet genomförts utövades kulten av präster som var tillsatta av lokala hövdingarna vilka, under det tidigaste skedet i Västergötland, ofta uppförde egenkyrkor.

Tillhörigheten till en kunglig släkt var av stor betydelse, men den avgjorde inte successionen. De invecklade släktförbindelser som fanns inom Skandinavien och Östeuropa vid denna tid har kunnat användas för anspråk från många kungar, jarlar och andra hövdingar.

Runstenar från olika delar av Skandinavien nämner män som varit verksamma västerut och Knut nämns uttryckligen på stenar i Uppland och Södermanland. En medlem av tingalidet nämns till och med på en runsten strax väster om Sigtuna (U 668). Även deltagande i företag både västerut och österut av samma man omnämns på runstenarna. Exempelvis runstenen Sö 173 som nämner en man som varit västerut länge men som dog österut med Ingvar. Ett annat exempel är Vg 181 där en ”dræng harða godan” anges vara dräpt i ”Estlatum” vilket brukar tolkas som Estland. Denna sten har en ornamentik i form av en djurfigur med figurelement från ett stort område; från London, Skåne, Södermanland, Östergötland och Västergötland (Svärdström 1958:327). Krigarna sökte sig till den hövding som kunde erbjuda mest byte och under tiden omkring år 1000 var deltagande i erövringen av England lockande för bl.a. Mälardalens krigare. Någon direkt koppling mellan deltagarnas hembygd och mål för vikingatåg fanns inte. Deltagande i företag västerut av någon sveakung med säte i Uppsala kan inte utläsas från det samtida källmaterialet. Det är endast enskilda krigare som nämns på runstenarna.

Allt detta innebär att våldena för skandinaviska kungar och hövdingar växlade i omfattning allteftersom de lyckades knyta andra hövdingar till sig och därmed följande framgång i militära företag. Dåtidens historia, främst skaldekväden och de medeltida sagorna, överflödar av skildringar av strider mellan olika hövdingar som i många fall ansåg sig ha arvsanspråk på kungatiteln.

I England och i det Tyska Riket hade samhällsutveck-

lingen gått längre. Här förekom sedan århundraden styrning över områden av riksstorlek och uttag av regelbundna avgifter till kyrkan och till kungen. Detta skedde i samverkan mellan kungar, stormän och kyrkan, vilken tillhandahöll den administrativa grundindelningen av territorierna. Inom Västeuropa och England förekom permanenta ansamlingar av rikedomar, bl.a. i kyrkor och kloster, vilket de plundrande vikingarna utmärkt väl kände till och drog fördel av. Skandinaviska kungar och andra hövdingar hade säkerligen kunskap om de metoder som användes, men de saknade i sina hemtrakter den erforderliga administrativa infrastrukturen.

Det dansk/engelska väldet

Efter decennier av erövringsförsök och plundringar ledde Sven Tveskägg och sonen Knut slutligen under åren 1014-1018 erövringen av England med dess infrastruktur och tillgångar. Den skedde på det mest brutala sätt och Knut kunde som representant för en ockupationsmakt, i vart fall inledningsvis, inte påräkna någon lojalitet från befolkningen och han var i behov av en pålitlig livvakt och slagstyrka. Fortsatt uttag av brandskatter för underhåll av en ockupationsarmé skulle omöjliggöra all försoning. Avsaknad av tillskott skulle å andra sidan göra att legoarméns lojalitet kunde svikta. Knut avvecklade därför, efter det att han blivit kung, större delen av sina styrkor och skickade hem dem med den sista danagälden, som var på 82 000 pund eller närmare 40 ton silver. Detta kan ha givit några kilo silver vardera till de deltagande krigarna. Knut kunde knappast rekrytera sin livvakt och sin närmaste militära omgivning - thingalidet - från England, utan detta måste ha rekryterats av män från trakter där Knut och hans förfäder sedan länge haft sina kontakter, bl.a. de områden där HGT stenarna förekommer.

Enligt Adam av Bremen (Bok 2:52) hade Knut slutit förbund med sin /halv/bror Olof /Skötkonung/ innan Knut inledde den slutliga erövringen av England. I ett brev från 1027 (DRB nr 422) anger sig Knut som kung över en del av Svearna och det finns mynt med Knuts namn vilka präglats i Sigtuna. Dessa uppgifter kan tolkas på olika sätt, men de motsäger i vart fall inte möjligheten av att

krigare från Västergötland kunde delta i företagen i England och vara trommän för Knut den store.

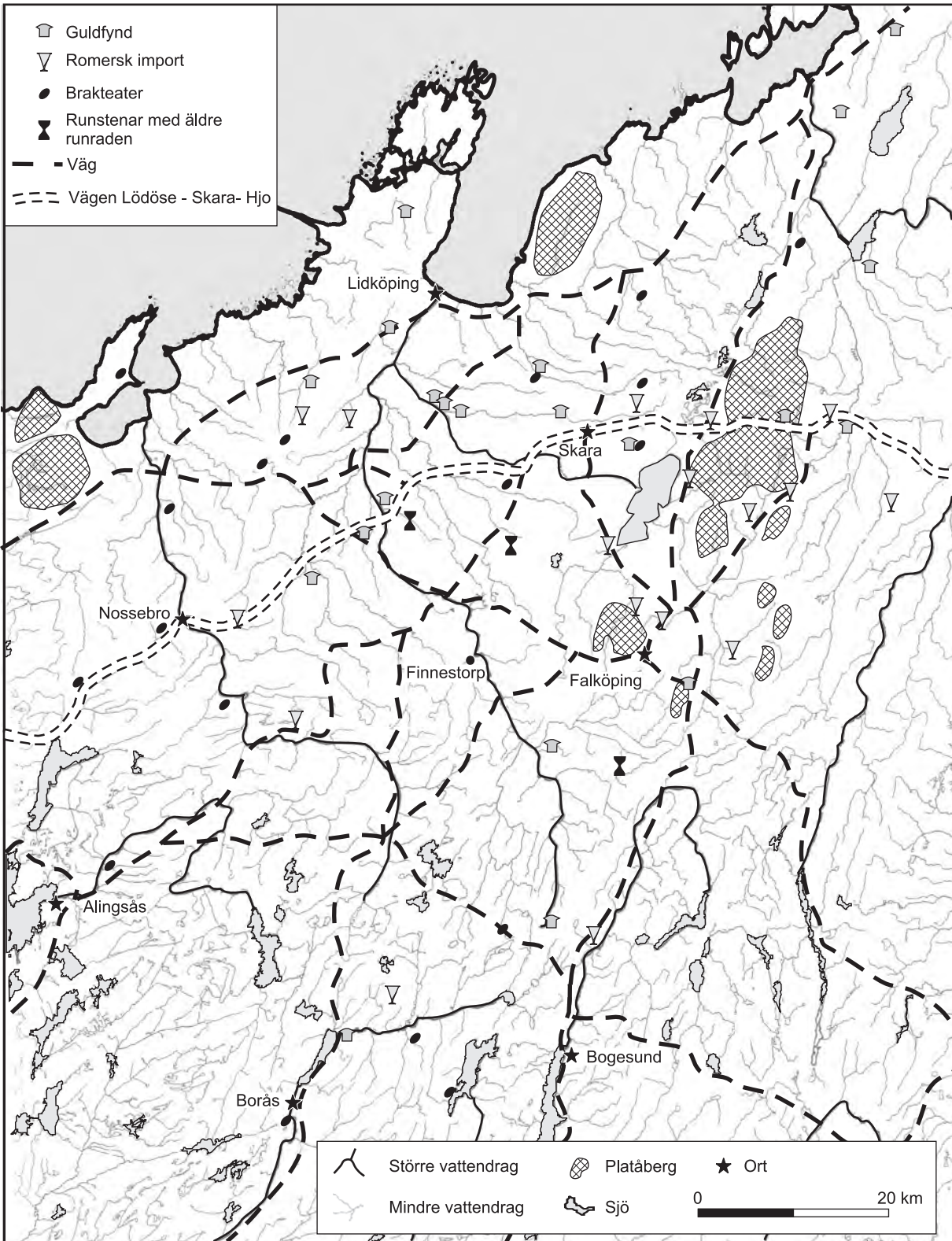
Dessa män upprätthöll kontakten med sina hembygder under sin tid i England, men detta behöver inte ha skett genom att de regelbundet besökte dessa trakter. Kontakten kan också ha bestått i att man skickade hem präster till sin gård eller bytte ut manskap i den mindre styrka thegnar och andra hövdingar kontrollerade.

Medlemmarna i thingalidet måste ha varit kristna eftersom en av Knuts viktigaste rådgivare, ärkebiskop Wulfstan, knappast skulle tolerera odöpta personer i Knuts närmaste omgivning. Genom kontakterna med England förmedlades främst idéer och prestigegods. Dessa kontakter måste ha varit av stor betydelse vid kristendomens införande i Västergötland, även om Adam av Bremen tillskriver företrädare för Hamburg/Bremen större delen av detta arbete. Andra skriftliga källor visar dock att det engelska inflytandet över kristnandet var stort (Johansson 1986, Hellström 1996).

Uppfattningen att man i Västergötland under hela forntiden haft sina kontakter västerut och att riksenandet utgått från de tidigt kristnade Götalandskapen synes numera, med enstaka undantag (Larsson 2002)(3), vara godtaggen av forskningen. Se exempelvis Duczko 1995, Hellström 1996:253 ff., Hyenstrand 1996, Lindkvist 1996, Lund 1995 och Sawyer, P. 1991 och 1999).

Kommunikationslederna

Det går inte att i detalj lokalisera vägar och leder under förhistorisk tid. Först i och med Gustaf Vasas påbud om väghållning går det att få en bild av huvudvägarna på 1500-talet. De spår som finns i terrängen, företrädesvis i form av hålvägar, är ofta svåra att datera. Vissa anläggningar som kavelbroar är daterbara, men ytterst få har framtagits på ett sätt som medger datering. Ett exempel på en daterad bro är den stora pålade träbron över Ravning Enge på södra Jylland. Denna bro är uppförd ca 980, under Harald Blåtands tid, och den är belägen nära Haralds vistelseort Jelling. Bron ingår i ett brett stråk av hålvägar m.m., den s.k. Hærvejen som går från Hedeby till Viborg längs vattendelaren på Jylland. Exempel på områden med hålvägar

vägar i Västsverige vid Nissastigen finns redovisade i Brink (2000:28) efter karta upprättad av Lennart Carlie. Andra exempel på hålvägar finns vid Timmele vid Ätranleden och ett omfattande hålvägssystem finns vid Ljunghems mo ca 15 km öster om Ätran norr om Bogesund (Gren 1987). De senare hålvägarna bör ha anknytning till avsnittet av den medeltida Eriksgatan mellan Jönköping och Skara. Vidare måste vintervägar på frusna vattendrag ha spelat en stor roll utan att lämna några spår i landskapet

Det finns fem leder in i Västergötland som diskuteras i litteraturen (Beckman 1923, Linnarsson 1959, Mannerfelt 1938, Sigsjö 1986 se även Gustafsson 2001 och allmänt Larsson (ed) 2001). Ingen led kan följas i sin helhet i terrängen.

1. Lödöse-Gårdhem-Grästorps-Lidköping-
2. Lödöse-Risveden-Nossebro-Vara-Jung-Skara-
3. Sæveåleden: Göteborg-Alingsås-Hol-Härene-Larv-Vånga-
4. Viskaleden: Borås-Håv-Falköping-
5. Ätranleden: "Ridvägen" -Bogesund-Vartofta-Falköping-

Frågan om vilken verksamhet som kan ha förekommit i Skepplanda före det att Lödöse tillkom lämnas därhän.

Som utgångspunkt för lokaliseringen av lederna använder jag läget på landsvägarna på Topografiska Corpsens kartor i skala 1:200 000 över Skaraborgs län år 1845 respektive Älvsborgs län år 1860. Dessa kartor är utförda med sådan precision att de går att överföra till dagens kartor. I vissa fall (vid Eggvena/Fölene och vid Resville) har jag följt de ridvägar som anges på Hermelins karta över Skaraborgs höfdingadöme från år 1811. Dessa ridvägar kan antas vara äldre än de rättsligt reglerade landsvägar som anges i Gustaf Vasas brev och lagtexter. Jämförelse har också skett med lantmätaren Kiettel Claesson Felterus handritade kartor från 1600-talet. De vägar som marke-

ras där torde dock företrädesvis vara de av statsmakten påbjudna vägarna som skulle underhållas av allmogen. De antagna äldre lederna markeras på *karta 1-3*.

Fynd som indikerar lederna

Lederna in i Västergötland har använts under lång tid. Ätranleden måste ha använts sedan neolitisk tid eftersom Falbygdens megalitgravar ingår i ett västeuropeiskt stråk. Ledernas lokalisering kan belysas av fynd med ursprung utanför Västsverige. På *Karta 1* markeras utbredningen av fynd av brakteater, prestigegods från romersk järnålder och folkvandringstid samt de färdleder in i Västergötland som anges ovan. Fynden har en god anknytning till samtliga förutsatta leder.

Runstenarna och lederna

Utbredningen av runstenarna med "harða godan" thegnar och drängar framgår av *Karta 2*, som även visar fynd av vikingatida värdeföremål. Dessa runstenar och fynd har också en god anknytning till lederna. Även de runstenar som inte markerats på *Karta 2* har anknytning till dessa leder, vilket är vad som kan förväntas eftersom stenarna restes för att ge ett budskap till omvärlden.

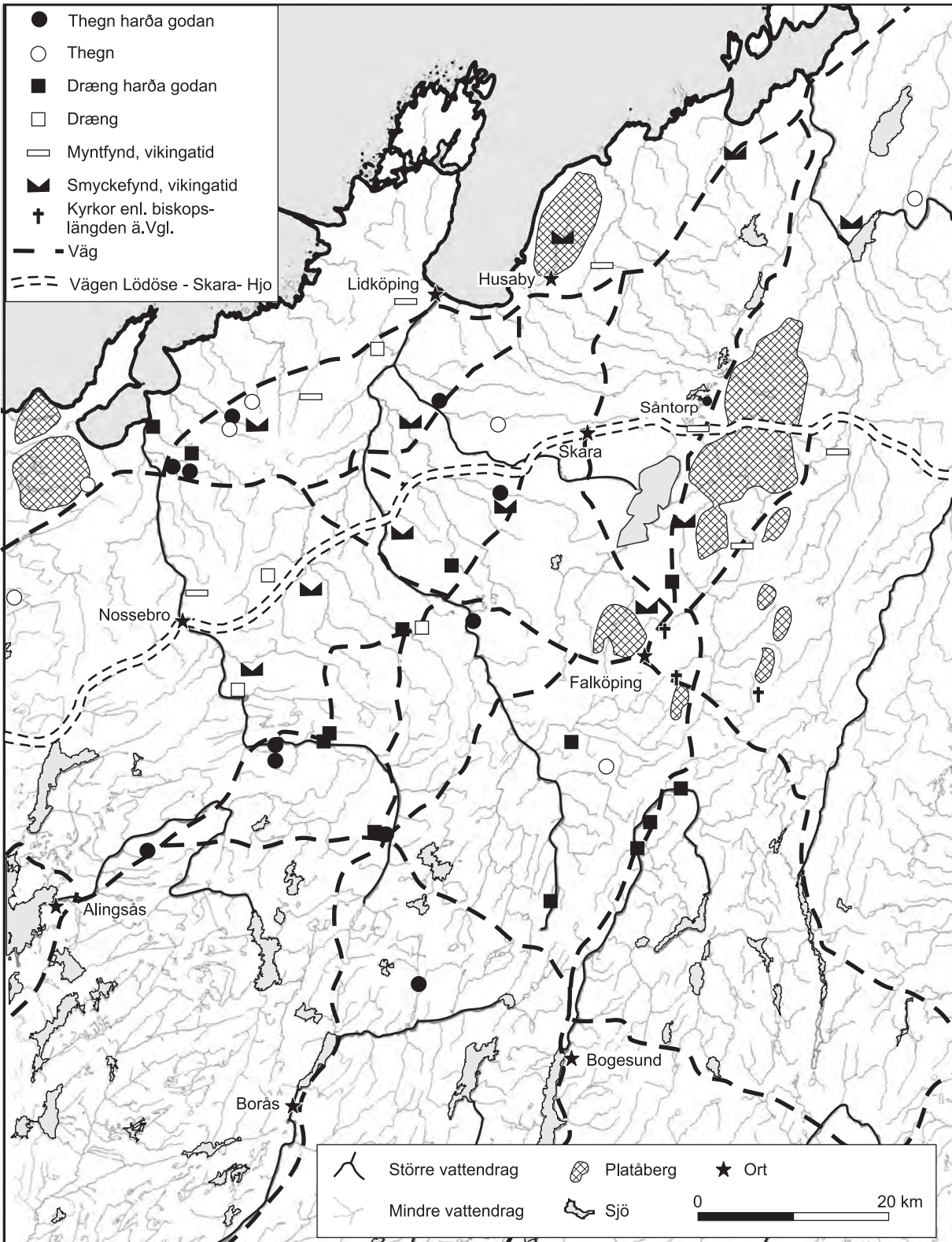
Kristnandet

Man måste skilja på övergången till kristna trosföreställningar och införandet av en kristen organisation. Det första är en fråga om en process som sträcker sig över århundraden medan kristen organisation kunde införas betydligt snabbare, exempelvis genom kungligt påbud, så snart det fanns maktresurser och organisatoriska förutsättningar. Exempel på detta är Olav Digres påbjudna "kristnande" av delar av Norge mellan år 1015 och 1025. Jan Arvid Hellström (1996:164) har delat upp kristnandet i tre nivåer: Det individuella kristnandet då enskilda låter

Figurtext till vänstersidan

Karta 1. *Fynd av brakteater, folkvandringstida –vendeltida värdeföremål samt kommunikationslederna. (Efter Mackeprang 1952, Særlvik 1982 och Ulla Lund Hansen 1987).*

Map 1. *Finds of gold bracteates and other valuables dated to the Migration Period or Vendel Period, and communication routes.*

döpa sig och antar kristen rit, sed och tro. Nästa nivå är det kollektiva kristnandet då grupper av människor kollektivt sluter upp kring den nya seden. Den tredje nivån är den rättsliga då en kyrklig organisation inrättas och kanonisk rätt införs. Även långt efter det officiella kristnandet levde förkristen rit och hedniska föreställningar kvar. (Jämför DRB nr 276 ca år 909, från Reims, där döpta personer som lever på hedniskt vis omtalas.)

Vikingatågen innebar en kraftig utökning av kontakterna med kristna samhällen. Genom bosättningarna i England och Irland uppkom direkta och varaktiga kontakter mellan västra Skandinavien och kristna områden. Kristna impulser strömmade tillbaka från plundrade kloster, från primsignade vikingar, från handelsmän och från kristna slavar. De historiska källorna om de religiösa brukena avser främst krigarsamhället där Snorre Sturlasson i Eddan bl.a. skildrar föreställningar där fallna krigare tillförsäkras en behaglig tillvaro. De seder och bruk som rådde inom jordbrukarsamhället är i stort sett okända men allt tyder på att de syftade till att skapa goda förutsättningar för skörd och boskap. Det finns anledning att tro att alla dessa föreställningar varierade inom Skandinavien (Jfr Löfving 1984).

De tyska kejsarnas ambitioner på överhöghet över Skandinavien är väl dokumenterad. Enligt ett brev från år 831 (DRB nr 25) inrättade påven ärkestiftet Hamburg där ärkebiskop Ansgar fick i uppdrag att missionera bland alla svearnas eller danernas samt också slavernas folk. Detta ledde till Ansgars resa till Birka. Det finns flera, mer eller mindre äkta påvebrev som visar kejsarnas ambitioner (DRB nr 330 år 965; nr 343 år 988; nr 346 år 989 och nr 492 år

1047). Enligt Adam (Bok 2:24) hade kejsar Otto I (reg. 936-973) underkuvat alla Nordens folk. Strider mellan Otto II och Harald Blåtand är väl dokumenterade. Den kristne Harald behärskade utöver den tidigare nämnda Hærvejen längs Jylland, även leden från Hedeby genom Götalandskapen mot Sigtuna (Löfving 2000). Harald bör ha begagnat denna kontroll även för att låta sprida kristen lära och organisation.

Exempel på att kristnandet skedde över lång tid är gravfältet i Sântorp ca 4 km norr om Varnhem, invid ovan nämnda led mellan Västerhavet och Mälaren, där det påträffats kristna gravar från 900-talet (Lundström & Theliander, under tryckning). Detta förhållande kan jämföras med uppgiften i ett påvebrev från år 1081 (DS 25) som nämner Västergötlands nyligen skedda omvändelse.

De historiska källorna till kristnandet av Västergötland bygger i huvudsak på två traditioner: Dels Adam av Bremen som framhåller de tyska insatsernas avgörande betydelse med inrättandet av ett biskopssäte i Skara ca 1015 och dels uppgifterna i kungalängden och biskopskrönikan i handskriften till äldre Västgötagen (Lindquist 1941) där kungalängden anger att Olof Skötkonung döptes av den engelske biskopen Sigfrid vid Husaby källa, vilket enligt andra källor anses kunna dateras till ca år 1010. Dessutom finns den engelska traditionen återgiven i helgonlegender och i isländska sagor. Se även Sawyer, B. (1986).

Vad som förekom vid Husaby källa lär aldrig kunna utredas. För att kunna diskutera vad som kan ha hänt måste man beakta att Olof, med hjälp av engelska myntmästare, redan år 995 lät slå mynt med kristna symboler i Sigtuna.

Figurtext till vänstersidan

Karta 2. Runstenar med thegnar och drängar, fynd av vikingatida värdeföremål samt kommunikationslederna. (Runstenar efter Svärdröm 1958, värdeföremål Wideen 1955).

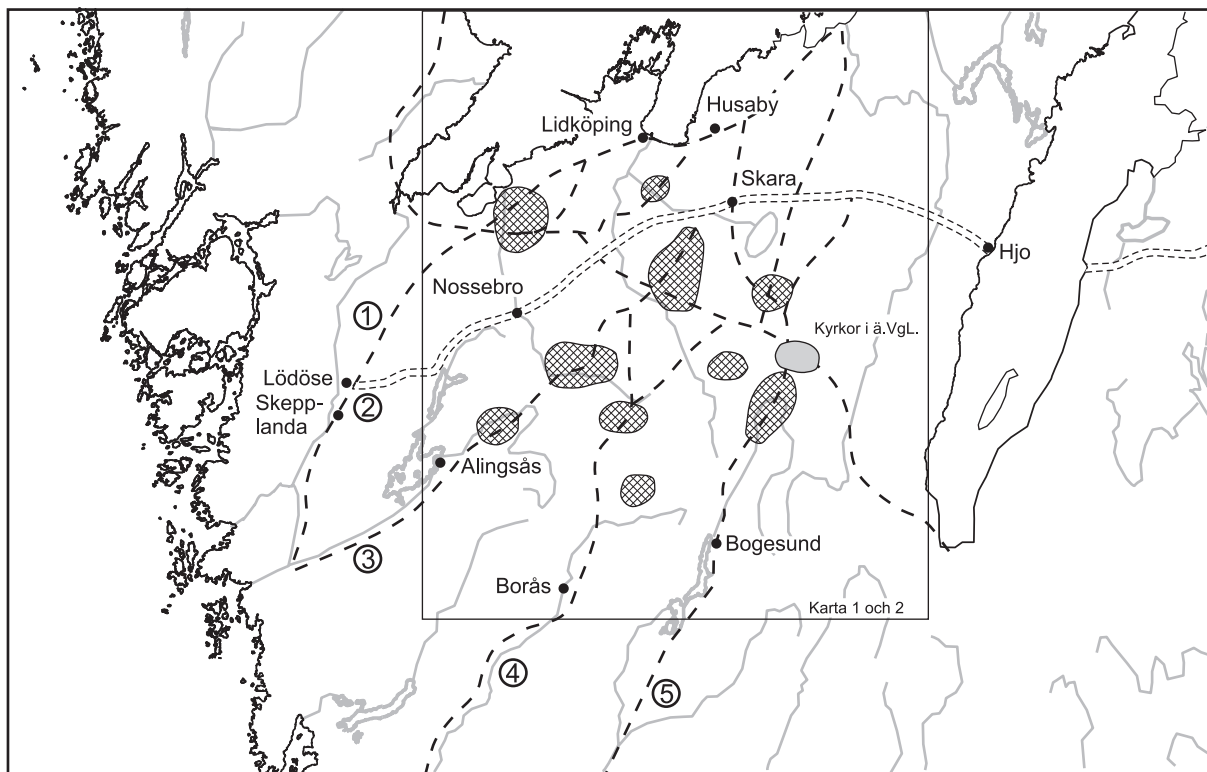
HG thegnar Vg: 59, 62, 74, 102, 113, 115, 151, 152, 157, 158, Ny (Hol.)

HG drängar Vg: 61, 90, 112, 114, 126, 130, 153, 154, 162, 179, 181, 184.

Övriga thegnar Vg: 8, 73, 101, 103, 108, 137, 150.

Övriga drängar Vg: 32, 123, 125, 127.

Map 2. Runic stones that mention "thegnar" and "drängar", together with finds of valuables from the Viking Period and the communication routes. The designation numbers of the runic stones are given according to Svärdröm 1958.

Karta 3. Kommunikationsleder; 1 - 5. De områden som kontrollerades av HGT är markerade liksom området för de kyrkor som nämns i biskopslängden i ä.VgL. Utsträckningen för karta 1 och 2 är angiven.

Map 3. Main roads, no. 1 - 5, areas controlled by "harða godan thegn" and "dræng" (crosshatched) and one area with early churches (gray).

Detta skedde samtidigt som liknande myntning förkom i Danmark och Norge. Eftersom Olof vid tidpunkten för "dopet" bör ha varit kristen sedan gott och väl tio år och omkring 25 år gammal, kan det diskuteras om det istället kan vara det dop av Olofs söner och familj som nämns av Adam (Bok 2:59). Det kan också ha varit fråga om andra kyrkliga förrättningar som invigning av en kyrka, kyrkogård eller ett andaktskors. Som framgår av följande avsnitt anser jag att engelska intressen i Husaby och tyska i Skara konkurrerade om biskopssätet.

HGT stenarna och kristnandet

Knuts thegnar och drängar var, som ovan diskuterats, kristna och de var stormän i sina bygder. Det finns all anledning till att anta att medlemskapet i thingalidet och

kunskapen om kristna seder gav dem ytterligare prestige i hembygderna. Som stormän där måste de ha kunnat sprida den kristna läran och de bör då, i enlighet med biskopskrönikans uppgifter, ha anlitat engelska präster och uppfört egenkyrkor. De fem leder som markeras på kartorna kan genom de redovisade fynden knytas till åtminstone senare hälften av första årtusendet. Det finns HGT stenar på endast fyra av dessa färdleder. HGT stenar saknas på led 2: Lördöse - Skara som fortsätter genom Östergötland till Mälardalen. Denna led beskrivs av Adam (Bok 4:29) som landvägen från Skåne över Skara, Tälje och Birka. Min tolkning är att denna led, även under de första decennierna av 1000-talet, kontrollerades av andra än sådana som stödde dansk/engelska intressen. Rimligtvis var det hövdingar med anknytning till tyska intressen med biskopar från Hamburg/Bremen. Det finns ingen anled-

ning till att anta att en sådan kontroll omöjliggjorde kommunikation mellan intressegrupperna. Nivån på och villkoren för fraternisering bestämdes av de lokala hövdingarna.

Man kan också konstatera att de tidiga kyrkor, grundade av engelska präster, som nämns i biskopskrönikan - Friggeråker, Östra Gerum och Agnestad - alla är lokaliserade i Falköpingstrakten något 10- tal km från HGT stenarna vid led 5 Ätranleden.

Mission med syfte att infoga delar av det svenska området, i första hand Västergötland, i ärkestiftet Hamburg/Bremen förekom samtidigt som ett led i de tyska kejsarnas anspråk på överhöghet över de nordliga områdena. Det verkar helt uteslutet att dessa missionsföretag inom svenskt område skulle ha initierats av en Sveakung med säte i Uppsala. Tvärtom framgår det av olika källor att hövdingarna i Uppsala under större delen av 1000-talet var motståndare till kristendomen. Olof Skötkonung fick enligt Adam av Bremen (Bok 2:58) avstå från att verka i Uppsala, utan han fick istället verka i Götalandskapen. De religiösa föreställningarna var uppenbarligen olika. Den kristna riksbyggelse som påbörjades i Götaland omfattade även Sigtuna och området väster om denna stad. (Jämför Adam (Bok 4:14) "Götarna bebor ett vidsträckt område upp till Birka".)

Konsekvenser för synen på statsbyggelsen i Sverige

Från lokalenheter till centralenheter rådde ett invecklat system med skiftande vänskaper och fiendskaper. Dansk/

engelska intressen dominerade hela Nordsjöområdet och Götaland under början av 1000-talet. Om det då förekom en hednisk sveakung i Uppsala är ovisst och något namn på en sådan är inte känt. En sådan kung må ha haft vidlyftiga anspråk men han kontrollerade inte maktmedlen ekonomi, våld och ideologi vare sig i Västergötland eller i övriga områden längs leden mot Sigtuna. Ärkestiftet Hamburg/Bremen bedrev sedan länge mission i Danmark där Harald Blåtand antagit den kristna läran redan på 960-talet. Harald kontrollerade leden från Hedeby via Skara genom Östergötland till Mälaren. Olof Skötkonung hade i Sigtuna låtit prägla mynt med kristna symboler redan ca år 995. Ett biskopssäte under Hamburg/Bremen inrättades i Skara omkring år 1015. Olof stod samtidigt i förbund med sin halvbror Knut, den blivande dansk/engelske kungen som var Haralds sonson. Olof hade hos sig även engelska präster och kyrkor byggdes. Med dessa handlingar samtida HGT stenar visar i sin tur samröre mellan Västergötlands hövdingar, dansk/engelska stormän och Knut den store. Stenarna är lokaliserade så att man från de områdena där de finns kunnat kontrollera fyra av de fem stora infartslederna till Västergötland.

Allt detta visar att det rådde heterarkiska förhållanden inom området för det medeltida Sverige årtiondena efter år 1000. En heltäckande varaktig struktur började uppkomma först då den kyrkliga organisationen med Uppsala ärkestift inrättats år 1164.

Det restes ingen runsten över thegnar vid Nossebro eftersom de hövdingar som kontrollerade leden Lödöse - Nossebro - Skara ingick i ett system vars medlemmar hade sin lojalitet med Hamburg/Bremen och inte med Knut den store.

Fotnoter

- (1) I denna artikel används nutida namn från Skandinavien endast som geografisk beteckning.
- (2) Jag har i avhandlingen Gothia som dansk/engelskt skattland. Ett exempel på heterarki omkring år 1000

- (Löfving 2001) utvecklat ämnet bl.a. mot bakgrund av socialantropologisk teori och mot de historiska källorna.
- (3) Beträffande Larssons bok se "Några anmärkningar ..." efter denna artikel.

Källor och litteratur

- Adam av Bremen. *Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar*. Översatt av E. Svenberg. Stockholm 1984.
- Beckman, N. 1923. *Vägar och städer i medeltidens Västergötland. Ett topografiskt-historiskt utkast*. Andra upplagan. Göteborg.
- Brink, S. 2000. Forntida vägar. I: *Bebyggelsehistorisk tidskrift*. Nr 39 s. 23-63.
- Byock, J. 2001. *Viking age Iceland*. Harmondsworth. DRB. = *Danmarks Riges Breve*. 1. række 1 bind. Udgivet af det danske sprog-og literaturselskab under ledelse af Franz Blatt. 1975. København.
- DS. = *Svenskt Diplomatarium*. Utgivet af J.G. Liljegren. Stockholm 1829.
- Duczko, W. 1995. Kungar, thegnar, Tegnebyar, juveler och silverskatter. Om danskt inflytande i Sverige under sen vikingatid. I: *Tor*. Vol 27:2. s. 625-662.
- Earle, T. 1997. *How Chiefs Come to Power. The Political Economy in Prehistory*. Stanford.
- Gren, L. 1987. Eriksgatuleden och kvarnvägarna i Kymbo- och Sandhemsbygden - Sveriges största hålvägssystem. I: *Arkeologi i Sverige 1985*. Rapport RAÄ 1987:1. Stockholm. s. 51-66.
- Gustafsson, K.J. 2001. *Runstenar och ridvägar i västra Västergötland*. Nossebro.
- Hellström, J.A. 1996. *Vägar till Sveriges kristnande*. Ystad.
- Hyenstrand, Å. 1996. *Lejonet, draken och korset. Sverige 500-1000*. Lund.
- Johansson, H. 1986. Skara som stiftsstad. I: *Skara I. Före 1700. Staden i stiftet*. (Utgiven av Skara Historiekommitté.) s. 387-542.
- Larsson, L. (red) 2001 *Kommunikation i tid och rum*. Lund.
- Larsson, M.G. 2002. *Götarnas riken. Upptäcktsfärder till Sveriges enande*. Stockholm.
- Lindkvist, T. 1997. Den politiska kulturen i Östersjöområdet under yngre järnålder och vikingatid. I: Callmer, J. & Rosengren, E. (red) "...gick Grendel att söka det höga huset...". *Arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder*. Halmstad. s. 19-24.
- Lindquist, I. 1941. *Västgötalagens litterära bilagor. Medeltida svensk småberättelsekonst på poesi och prosa*. Skrifter utgivna av Vetenskaps-societeten i Lund. 26.
- Linnarsson, L. 1959. *Vägen Skara-Lödöse. Kulturhistorisk framställning*. Skara.
- Lund, N. 1995. Scandinavia, c. 700-1066. I: Mc Kitternick, R. (ed) *The new Cambridge Medieval History. Volume II c. 700-c. 900*. Cambridge. s. 202-227.
- Lund Hansen, U. 1987. *Römischer Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien während der Kaiserzeit unter besonderer Berücksichtigung Nordeuropas*. Nordiske Fortidsminder. Serie B. Bind 10. København.
- Lundström, I & Theliander, C. (under tryckning). *Såntorp - Ett gravfält i Västergötland från förromersk järnålder till tidig medeltid*. GOTARC: Serie C. Arkeologiska skrifter No. 49. Göteborg.
- Löfving, C. 1984. Förändringar i maktstrukturen kring östra Skagerrak vid kristendomens införande. En tvärvetenskaplig utgångspunkt för en arkeologisk studie. I: *Fornvännen* 79. s. 93-103.
- Löfving, C. 2000. Hur långt sträckte sig danska kungars makt omkring år 1000? I: *in Situ* 1999. s. 75-94.
- Löfving, C. 2001. *Gothia som dansk/engelskt skattland. Ett exempel på heterarki omkring år 1000*. GOTARC. Series B. Gothenburg Archaeological Theses No 16. Göteborg.
- Mackeprang, M. 1952. *De nordiske guldbrakteater*. Jysk arkeologisk selskabs skrifter, bind II. Aarhus.
- Mannerfelt, M. 1938. *Västgötavägar I*. Västergötland. Bidrag till landskapets kulturhistoria och naturbeskrivning. A:3. Uppsala.
- Noonan, T.S. 1999. European Russia, c. 500-c.1050. I: *The new Cambridge Medieval History. Volume III c. 900-c.1024*. ed T. Reuter. Cambridge. s. 487-513.
- Nordqvist, B. 2002. De offrades som krigsbyten. I: *Populär Arkeologi*. Nr 4 2002.
- Runstenar* betecknas med landskapsförkortning och nummer enligt *Sveriges runinskrifter*.

- Sawyer, B. 1986. Skaras profana historia under medeltiden. I: *Skara I. Före 1700. Staden i stiftet.* (Utgiven av Skara Historiekommitté.) s. 293-370.
- Sawyer, P. 1991. *När Sverige blev Sverige.* Alingsås.
- Sawyer, P. 1999. Västergötland som danernas ”mark”. I: *Lokala och kontinentala perspektiv.* Skarastudier, tredje samlingsen. Skara Humanistiska förbund Jubileumsskrift 1899-1999. Skara. s. 31-41.
- Sigsjö, R. 1986. Skara - Stadsplan, arkeologi och historia. I: *Skara I. Före 1700. Staden i stiftet.* (Utgiven av Skara Historiekommitté.) s. 123-250.
- Svärdström, E. 1958. Västergötlands runinskrifter. I: *Sveriges runinskrifter.* Femte bandet. Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien. Stockholm.
- Särilvik, I. 1982. *Paths Towards a Stratified Society. A Study of Economic, Cultural and Social Formations in South-West Sweden during the Roman Iron Age and the Migration Period.* Stockholm.
- Wideen, H. 1955. *Västsvenska vikingatidsstudier. Arkeologiska källor till Vänerområdets kulturhistoria under yngre järnålder och äldsta medeltid.* Göteborg.

Några anmärkningar angående M.G. Larssons bok: *Götarnas riken. Upptäcktsfärder till Sveriges enande.* Stockholm 2002.

Denna artikel redovisar problemen kring den svenska statsbildningen på ett sätt som helt avviker från Larssons. Enligt min uppfattning representerar Larsson ett föråldrat synsätt vilket är övergivet av de flesta nu verksamma forskare som sysslar med dessa problem. Källmaterialet är förvisso magert men Larsson bemöter inte i sak de skäl som andra forskare grundar sin uppfattning på.

Larsson hävdar i boken att ”svearna” sedan århundraden behärskat Götalandskapen, inklusive Västergötland. Det västliga inflytandet hade övergått till ett östligt under vendeltiden (s.93). De västgötska huvudbyggena anses successivt ha blivit alltmer inringade av svear, som trängit in bl.a. från söder längs Ätran, vilka tvingat västgötarna att betala tribut till sveakungen, gudarnas ättling (s.111). Även Bohuslän/Dalsland påstås tidvis ha stått under ”svensk” överhöghet (s.106). ”Svearna” skall ha erövrat Västergötland genom att forcera vattenvägarna in i landet och där skapa fasta punkter från vilka man kunde kräva tribut (s.96). Att detta var möjligt framgår av att man nyligen byggt en replik av en 10 m båt och med den lyckats färdas från Mälaren till Väneren på sju dagar. Denna färd gick via Hjälmaran, Svartån och till lands över de torrlagda Sveafällen (s. 88). Det danska området i Halland

skall av svearna ha forcerats genom en snabb rodd genom den smala kustbygden längs Lagan eller Ätran och genom en skyndsam dragning förbi de första forsarna. I skogarna fanns inte tillräckligt med folk som kunde hota en välbeväpnad roddarskara (s.108).

Förebilden till systemet med tvångsvisa tributer är ”rusernas” antagna utkrävande av tributer från områden längs de ryska floderna. Sådana färder kan knappast ha företagits utan samarbete med lokala hövdingar och med Kievriket. Identifikationen mellan ruser och svear har relevans mest för frågan om detta rikets grundande. Man talar i modern litteratur sällan om svear utan om skandinaver och deltagande från hela detta område, exempelvis erövringen av England. Varaktig verksamhet i Ryssland med deltagare från Svealand förekom men kan inte ha bestått i utkrävande av tributer från en underkastad befolkning, - som danegälderna i England - utan måste ha bestått i utbyte med övervägande inslag av handel (Noonan 1999:505ff). Det sorgliga ödet för deltagarna i Ingvarståget visar hur vanskliga sådana långväga företag var.

När det gäller den påstådda erövringen av Västergötland av ”svear” som trängde in från Kattegatt, diskuterar Larsson inte det förhållandet att danska och norska

hövdingar behärskade havet utanför Halland och Bohuslän, med skepp som var upp till 30 m långa vilka hade besättningar på upp till 100 man och som hade en hemmahamn inom en dagsresa. Påståendet att det inte fanns folk i skogarna mellan Halland och Västergötland är egenartat eftersom just skogsmarker av ålder användes av försvarande styrkor för att kringgräna en passerande fiende med bråtar och andra hinder. Just vid den ”skyndsamma dragningen” förbi forsarna var en inträngande skara mycket sårbar.

Det har säkerligen förekommit att krigare med ursprung i mellersta Sverige ”svear” gjort väpnade framstötter i Västergötland. Några resultat i form av bestående maktstrukturer är dock inte kända. Ett exempel på lämningar av sådana företag kan vara mossfynden från folkvandringstid vid Finnestorp i centrala Västergötland. De offrade vapnen kan ha sitt ursprung i en besegrad ”svea-styrka”, eftersom utrustningen delvis överensstämmer med fynd från hövdingagraven i Högom i Medelpad (Nordqvist 2002).

Larsson diskuterar inte begreppen ”svear” och ”Sverige”, vilka är ytterst problematiska för förhistorisk

tid. Inte heller diskuteras hur en inträngande skara skulle kunna behärska en fientlig omgivning. Allt som är känt från historiska källor visar att sådana erövringar leder till återtagningsförsök där bl.a. mord och mordbrand är vanligt förekommande. Jämför Byock (2001) beträffande det vikingatida Island.

Att titeln ”tegn” blivit personnamn i Mälardalen (s.136f) gör det inte mindre sannolikt att den användes i Danmark och danska intresseområden under Knut den stores tid, eftersom den är väl dokumenterad på HGT-stenarna på Jylland, i Skåne och i Västergötland samt i den närmaste kretsen kring de Anglo Saxiska kungarna, inklusive Knut.

Slutligen använder sig Larsson av den s.k. gränsläggningstraktaten mellan Emund Slemme och Sven Tveskäg (s.163) utan att diskutera att den av Peter Sawyer (1991:64-73) visats vara ett falsarium från 1200-talet.

För andra anmälningar av Götarnas riken se Lars Hermansson i *Historisk tidskrift* (2003) och Claes Theliander i *Populär Historia* (2003).